

**І.В. Тютюник, к.е.н., доц.
Я.В. Кобушко, к.е.н.**
Сумський державний університет

Оцінка ефективності податкового регулювання обсягу тінізації економіки в Україні

Сучасні тенденції соціально-економічного розвитку економіки свідчать про необхідність пошуку нових механізмів зростання обсягів надходжень до державного бюджету, в тому числі і за рахунок мінімізації незаконних фінансових потоків. В роботі досліджено сутність та особливості податкового регулювання процесів незаконного виведення коштів. Ідентифіковано основні напрямки впливу податкової політики держави на поведінку економічних суб'єктів. На основі аналізу тенденцій зміни обсягів податкового навантаження, тінізації економіки та ВВП зроблено висновок про обернену залежність між рівнем тінізації економіки та обсягом сплачених податків та зборів. Шляхом порівняння сучасної податкової системи України з іншими країнами світу, визначено основні її переваги та недоліки в контексті детінізації економіки. Розглянуто основні тенденції зміни рівня корупції в країні як одного із визначальних факторів побудови ефективної системи державного регулювання та контролю за повнотою та своєчасністю виконання податкових зобов'язань перед бюджетом. Зроблено висновок про доцільність перегляду існуючої податкової системи в країні як з точки зору спрощення процедури розрахунку та сплати податків так і зменшення податкового навантаження на платників.

Ключові слова: тінізація економіки; податкове навантаження; державне регулювання; податки і збори; корупція.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Зростання соціально-економічної напруженості в Україні, зумовлене посиленням економічної та політичної нестабільності, зниженням рівня доходів населення, спадом виробництва в переважній більшості галузей економіки, слугує каталізатором розширення переліку можливих схем і каналів тіншового виведення коштів та зростання їх обсягів.

Так, за підрахунками Міжнародної групи з протидії відмиванню брудних коштів, щорічно в світі відмивається 0,7–2 трлн. доларів США: у високорозвинених країнах даний показник знаходиться на рівні 10–17 % ВВП, у країнах з перехідною економікою – 20% та більше, у країнах, з низьким рівнем розвитку – понад 40 % ВВП [7]. Україна, за підрахунками міжнародних експертів, має один із найвищих рівнів тінізації економіки, обсяг якої за період 2004–2015 рр. за деякими даними складає 44,8 %, в той час як у Польщі даний показник дорівнює – 25,10 %, Латвії – 22,23 % Литві — 25,15 %, Угорщині – 25,23 %, тощо [5].

Високі значення тінізації економіки є одним із найбільш вагомих факторів поглиблення наявних дисбалансів та гальмування темпів економічного розвитку, що знаходить своє відображення в скороченні обсягу надходжень до бюджету, зменшенні рівня інвестиційної активності в країні та фінансування науково-дослідних розробок.

Зважаючи на зазначене, на сьогоднішній день, одним із найбільш ефективних та мобільних інструментів регулювання обсягів надходжень до бюджету та впливу на поведінку суб'єктів економічної системи може розглядатися податкова система. Так, держава шляхом корегування обсягу податкового навантаження (встановлення податкових преференцій, пільг, звільнення від оподаткування, зниження ставок податків) здійснює безпосереднє стимулювання розвитку окремих галузей економіки або території або навпаки посилює тиск на них. За цих умов важливого значення набуває наявність ефективної та дієвої системи нарахування та сплати податків та зборів, здатної до повного виконання покладених на неї функцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ефективності податкового регулювання економіки, впливу податкового навантаження на поведінку економічних суб'єктів та рівень їх ділової активності були предметом досліджень значної кількості вітчизняних та іноземних вчених.

Так, дослідження процесів адміністрування податків знайшло відображення у працях таких учених як В.Андрущенко, К.Брауер, В.Вишневський, І.Луїна, П.Мікеладзе, П.Мельник, Е.Селігман, та інших. Питання оцінки рівня втрат економіки від зниження величини податкових зобов'язань розглядалися А.М. Вдовиченко, А.І. Зубрицьким, О.В. Мірошниченко. В роботах В. Андрущенко, В. Вишневського, А.Соколовської, В.Федосова обґрунтовано наявність нерівномірного податкового навантаження різноманітних суб'єктів господарювання та зроблено висновок про необхідність зниження його величини.

В цілому проведений аналіз наукових напрацювань дозволив зробити висновок про фрагментарність та абстрактність наявного наукового доробку в даному питанні. Переважна більшість вчених досліджують питання тінізації економіки, особливостей формування податкової системи країни та її впливу на поведінку суб'єктів економічної системи відокремлено одне від одного, не приділяючи уваги комплексному аналізу їх взаємозв'язку, відсутні підходи до оцінки впливу зміни податкового навантаження на обсяг незаконних фінансових потоків країни.

Метою статті є дослідження сучасних тенденцій податкового регулювання обсягів незаконних фінансових потоків, визначення їх переваг та недоліків.

Викладення основного матеріалу. Активізація тіньових операцій призводить до зменшення податкових надходжень до бюджету, і в свою чергу, змушує державу до підвищення рівня податкового навантаження на економіку, шляхом: введення нових податків та зборів; підвищення ставок за вже існуючими податковими платежами; перегляду існуючого механізму звільнення від оподаткування деяких економічних суб'єктів; посилення відповідальності за порушення вимог податкового законодавства.

В той же час неефективна та необгрунтована політика держави щодо розміру податкового навантаження на фізичних та юридичних осіб і сама може слугувати одним із найбільш впливових факторів зростання частки тіньового сектору економіки, оскільки змушує суб'єктів економічної діяльності застосовувати тіньові схеми приховування прибутку, незаконного його виведення за кордон, активізує зростання обсягів незареєстрованого працевлаштування, тощо.

Так, за даними Міжнародної організації праці в країнах з низьким та середнім рівнями доходів населення, більше ніж 50 % робочої сили охоплено неформальними трудовими відносинами. За оцінками Організації економічного співробітництва та розвитку, у світі налічується приблизно 1,2 млрд офіційних робочих місць, в той час як в неформальному секторі економіки зайнято більше 1,8 млрд. осіб [3].

В свою чергу, зниження податкового навантаження сприяє збільшенню реальних доходів населення, обсягу заощаджень, зростанню платоспроможного попиту населення, що, в кінцевому рахунку, стане наслідком економічного зростання держави.

Надзвичайно високі ставки податків зумовлюють зростання обсягів інвестування в країні з пільговими режимами оподаткування, спотворення собівартості продукції, втрати конкурентних позицій на вітчизняному та іноземному ринках, збільшенню кількості навмисних порушень у веденні бухгалтерської, податкової та фінансової звітності.

В Україні, на сьогоднішній день, переважною більшістю вітчизняних та іноземних експертів рівень податкового навантаження оцінюється як несприятливий та надто обтяжливий, як такий, що пригнічує процеси економічного розвитку та відтворення [1, 10].

На рисунку 1 проведено аналіз динаміки зміни основних показників, що характеризують взаємозв'язок податкового навантаження та рівня тінізації в країні. Так, за аналізований період обсяг податкового навантаження дещо зменшився і в середньому складає 17 % за рік. В свою чергу, це зумовило зменшення частки податкових надходжень до бюджету, майже на 30 % за остання 4 роки. Враховуючи той факт, що податкові надходження завжди слугували найбільш вагомою статтею бюджетних доходів така ситуація, за відсутності зростання обсягу альтернативних джерел наповнення бюджету, в кінцевому випадку може суттєво позначитися на фінансовій стійкості та стабільності країни.

Крім того, аналіз зміни аналізованих показників свідчить про наявність протилежної залежності між рівнем податкового навантаження і обсягом ВВП. Зменшення величини податкового навантаження призводить до зростання величини ВВП в країні та одночасного скорочення рівня тінізації.

Ефективність реалізації зазначених заходів в країні, як правило, залежить від типу економічної системи та розвитку економіки в цілому, темпів НТП, розвитку продуктивних сил тощо.

В Україні, як правило, метою політики органів державної влади щодо зниження рівня податкового навантаження на економічних суб'єктів є виведення частини грошових коштів з тіні та збільшення обсягів надходжень до бюджету.

Ефективно побудована податкова політика держави за рахунок перерозподілу національного доходу на користь пріоритетних регіонів та галузей економіки, зменшення податкового навантаження окремих видів діяльності, створення податкових преференцій, тощо може виступати дієвим та результативним інструментом впливу на поведінку суб'єктів економічної системи в контексті мінімізації обсягів незаконного виведення коштів.

Джерело: * [9]

Рис. 1. Динаміка зміни обсягів податкового навантаження, ВВП та тінізації економіки в Україні за період 2011–2017 рр.

В цілому, не применшуючи вагому роль податків, в якості інструменту державної політики в сфері детінізації економіки, слід зазначити, що існуючі особливості побудови податкової системи в Україні, досить часто слугують передумовою до зростання обсягів тінювих потоків, основними з яких є:

1. Правові: недосконалість податкового законодавства, правовий нігілізм, правова незахищеність платників податків, нестабільність податкового законодавства. Переважна більшість нормативно-правових актів, що регулюють питання нарахування та сплати податків характеризуються значною кількістю внесених поправок та змін, котрі досить часто суперечать один одному або взагалі роблять процес ведення бухгалтерської, податкової та фінансової звітності складним та трудомістким. Наведені на рисунку 2 результати аналізу частоти внесення змін до законодавчих актів, свідчать про певну нестабільність існуючого нормативно-правового середовища та значну його мінливість.

Джерело: *узагальнено автором на основі [8]

Рис. 2. Аналіз тенденцій зміни законодавства в Україні

2. Економічні: значна кількість видів податків; високі ставки оподаткування; нерівномірне податкове навантаження; загальна нестабільна економічна атмосфера в країні; суперечливість нормативних активів один одному, значна кількість підзаконних актів призводять до зростання матеріальних і часових витрат, пов'язаних з веденням бізнесу. За показником Світового Банку щодо легкості ведення бізнесу Україна займає 76 місце серед 190 країн світу. За умови усунення адміністративно-регуляторних бар'єрів (табл. 1), зменшення рівня непрозорості та нестабільності законодавства можлива зміна співвідношення між витратами законослужняності та нелегальності та в кінцевому результаті – зростання у суб'єктів господарювання мотивації до легалізації своїх доходів та ведення операцій з тіні.

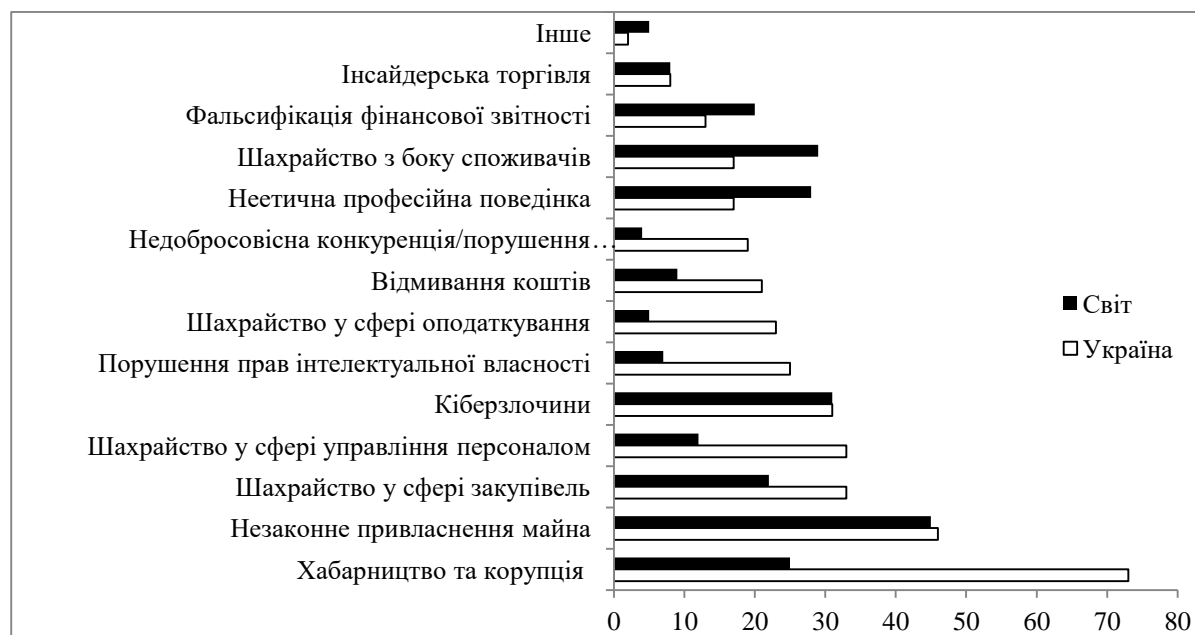
Складові показника сприятливості ведення бізнесу «Doing Business–2017»

Показники	Україна	Східна Азія і Тихий океан	Європа та Центральна Азія	Латинська Америка та Карибський басейн	Близький Схід і Північна Африка	ОЕСР
Кількість податкових платежів	5,0	21,8	16,5	28	17,9	10,9
Час на підготовку звітності та сплату податків, годин/рік	327,5	189,2	218,4	332,1	203,4	160,7
Загальна ставка податку	37,8	33,6	33,1	46,6	32,6	40,1
Час на прикордонний та митний контроль при експорті/імпорті, годин/рік	26/72	55,9/70,5	28/25,9	62,5/64,4	62,6/112,3	12,7/8,7
Час на оформлення документів при експорті/імпорті, годин/рік	96/168	68,2/65,6	27,9/27,3	53,3/79,9	74,3/94,5	2,4/3,5
Вартість оформлення документів при експорті/імпорті, доларів США	292/212	112,1/111,4	113,8/94,7	110,4/119,5	243,6/266,2	35,4/25,6
Вартість проходження контролю при експорті/імпорті, доларів США	75/100	387,5/431,0	191,4/185,1	526,5/684,0	464,4/540,7	149,9/111,6

Джерело: *побудовано автором за даними [2]

За даними PricewaterhouseCoopers, Україна входить до першої десятки країн з найскладнішою податковою системою в світі. За підрахунками експертів рівень податкового навантаження в Україні 44 %, у країнах Центральної та Східної Європи, що входять до ЄС, –30 %. За даними Світового банку Україна займає 91 місце серед 185 країн світу за кількістю податкових платежів, 154 – за рівнем податкового навантаження, а за витратами часу на адміністрування податку – 171 [4].

3. Адміністративні: недоліки системи адміністрування податків; неналежна якість податкового контролю; розбіжності податкового та бухгалтерського обліку; неналежний рівень фахівців податкових органів; корумпованість працівників; недовіра платників податків до влади.

Джерело: *[4]

Рис. 3. Найбільш поширені види економічних злочинів в Україні та світі

За результатами дослідження PricewaterhouseCoopers, у 2018 році 48 % українських організацій постраждали від економічних злочинів та шахрайства, порівняно з 43 % у 2016. Найбільш поширені види економічних злочинів наведені на рисунку 3.

Хабарництво та корупція були одними із основних видів економічних злочинів, негативний вплив яких протягом останніх двох років відчули 73 % українських компаній, в той час як середньосвітове значення даного показника не перевищує 25 %. Відсоток операцій з шахрайства в сфері оподаткування та відмивання коштів перевищує 20 % в Україні та є набагато вищим за світове значення (5 та 8 % відповідно).

Крім того, за результатами проведеного дослідження кожна третя українська компанія зазначила, що отримувала пропозицію дати хабара протягом останніх двох років. 23 % компаній очікують, що хабарництво та корупція буде найбільш суттєвим, з поміж інших видів економічних злочинів з точки зору фінансових збитків або інших наслідків у наступні два роки.

За результатами досліджень міжнародної антикорупційної організації Transparency International значення індексу сприйняття корупції в Україні оцінюються як хронічно високі, що свідчить про те що наша країна є з найбільш корумпованих країн світу. Результати розрахунку даного індексу наведені в таблиці 2.

Таблиця 2

Динаміка індексу сприяння корупції у деяких країнах світу за період 2010–2016 рр.

Країна	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Україна	2,4	2,3	2,6	2,5	2,6	2,7	2,9
Індія	3,3	3,1	3,6	3,6	3,8	3,8	4,0
Латвія	4,3	4,2	4,9	5,3	5,5	5,5	5,7
Болгарія	3,6	3,3	4,1	4,1	4,3	4,1	4,1
Польща	5,3	5,5	5,8	6,0	6,1	6,2	6,2
Німеччина	7,9	8,1	7,9	7,8	7,9	8,1	8,1

Джерело: *[6]

Проведений аналіз свідчить про високий рівень корупції в Україні та відсутність ефективних державних регуляторів спрямованих на мінімізацію його рівня (протягом 2010–2016 рр. індекс сприяння корупції знаходився на рівні 2,3–2,9). В той же час більшість з аналізованих країн суттєво покращили свої показники (1,4 пункти – Латвія, 0,9 пунктів – Польща, тощо). Зазначені результати свідчать, про наявність реальних та ефективних інструментів та механізмів боротьби з корупцією, які успішно реалізуються в країнах з високим та середнім рівнем економічного розвитку

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз сучасних тенденцій податкового регулювання процесів детінізації економіки свідчить про наявність широкого спектру драйверів тіньового виведення коштів з залученням широкого кола учасників, як з боку суб'єктів підприємницької діяльності так і з боку органів державної влади, основними з яких є: нестабільність законодавчої бази, високий рівень корупції в країні, складність ведення бізнесу.

Враховуючи достатньо високий рівень тінізації економіки України по відношенню до решти країн світу та низькі показники ефективності податкового регулювання даних процесів потреба в пошуку не лише нових інструментів протидії схемам незаконного виведення коштів, але й пошуку ефективних податкових механізмів детінізації економіки набуває значної актуальності. Не зважаючи на певні напрацювання в напрямку реалізації державної політики, спрямованої на протидію незаконному виведенню коштів їх результативність залишається низькою. Це в свою чергу призводить до зниження обсягів бюджетних надходжень, зростання рівня податкового навантаження на платників та формує передумови до зниження ефективності державної фінансової політики у сфері детінізації економіки.

Таким чином, встановлення оптимального рівня податкового навантаження на економічних суб'єктів, ідентифікація всіх можливих схем тінізації доходів, в т. ч. і шляхом зниження обсягу податкових зобов'язань, зниження податкової вартості товарів, сприятиме створенню сприятливих умов до підвищення ефективності державного управління країною та зростання темпів її економічного розвитку.

Список використаної літератури:

1. *Спа I.B.* An Evaluation of the Impact of Corruption, Tax Burden, and Income on the Size of the Shadow Economy / *I.B. Spa* // International Journal of Accounting and Taxation. – 2015. – Vol. 3 (2). – Pp. 15–27.
2. Doing Business – 2017: Economy Rankings / World Bank Group. – Access mode : <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine/>.
3. Organisation for Economic Co-operation and Development. – Access mode : <http://www.oecd.org/>.
4. PricewaterhouseCoopers. – Access mode : <https://www.pwc.com/ua/uk/survey.html>.

5. Medina L. Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? / L.Medina, F.Schneider // IMF Working Papers. – International Monetary Fund, 2018. – 76 p.
6. Transparency International. – Access mode : <https://www.transparency.org/>.
7. Тютюнник І.В. Драйвери тінізації доходів, отриманих злочинним шляхом: сутність та соціально-економічні наслідки їх багатоканальної дифузії / І.В. Тютюнник, Я.В. Кобушко // Sozioökonomische und rechtliche Faktoren der sozialen Entwicklung unter den Bedingungen der Globalisierung. – Austria : Shioda GmbH, Steyr, 2018. – В. 1. – С. 176–186.
8. Законодавство України. – Access mode : <http://zakon.rada.gov.ua/laws>.
9. Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Access mode : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
10. Слюсаренко В.Є. Податкова система та податкове навантаження як фактор тінізації економіки / В.Є. Слюсаренко // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2014. – С. 152–157.

References:

1. Сра, І.В. (2015), «An Evaluation of the Impact of Corruption, Tax Burden, and Income on the Size of the Shadow Economy», *International Journal of Accounting and Taxation*, Vol. 3 (2), pp. 15–27.
2. «Doing Business – 2017: Economy Rankings», *World Bank Group*, available at: <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine/>
3. Organisation for Economic Co-operation and Development, available at: <http://www.oecd.org/>
4. PricewaterhouseCoopers, available at: <https://www.pwc.com/ua/uk/survey.html>
5. Medina, L. (2018), *Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?: IMF Working Papers*, International Monetary Fund, 76 p.
6. Transparency International, available at: <https://www.transparency.org/>
7. Tiutiunyk, I.V. and Kobushko, Yu.V. (2018), *Draivery tinizatsii dokhodiv, otrymanykh zlochynnym shliakhom: sutnist ta sotsialno-ekonomichni naslidky yikh bahatokanalnoi dyfuzii*, Sozioökonomische und rechtliche Faktoren der sozialen Entwicklung unter den Bedingungen der Globalisierung, Austria, Shioda GmbH, Steyr, B. 1., Pp. 176–186.
8. VRU, Zakonodavstvo Ukrainy, available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws>
9. Ukrstat, State Service of Statistics of Ukraine, available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
10. Sliusarenko, V.Ye. (2014), «Podatkova systema ta podatkovye navantazhennia yak faktor tinizatsii ekonomiky», *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*, Pp. 152–157.

Тютюнник Інна Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, докторант Сумського державного університету.

Наукові інтереси:

- механізми детінізації економіки;
- податкове регулювання економіки;
- фінансова політика держави.

E-mail: i.karpenko@finance.sumdu.edu.ua.

Тел.: +38 (099) 455–72–80.

Кобушко Яна Володимирівна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри управління Сумського державного університету.

Наукові інтереси:

- детінізація економіки;
- інвестиційний розвиток економіки;
- податкова політика держави.

E-mail: ianakobushko@gmail.com.

Тел.: +38 (066) 536–70–27.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2018.